

El mestre de Montesa, les cent donzelles i el rei

Vicenç Beltran

UB-Sapienza-Institut d'Estudis Catalans

Resum: Pere Lluís Galceran de Borja i Pinós fou el darrer mestre de Montesa des de 1545 fins a la seva mort, el 1592. La seva administració va rebre una forta oposició des de l'orde i des de la corona, que desitjava suprimir el Maestrat i encarregar-se de la gestió directa; finalment, el mestre fou acusat de sodomia i empresonat, però arribà a un compromís amb el rei. Havia estat poeta (no sabem fins a quin punt pogué produir una obra consistent) i fou lloat pels poetes més encimbellats de l'època, tant valencians (Gaspar Gil Polo, Vicent Mariner, Jaume Joan Falcó) com de la cort (Juan Bautista de Vivar, Miguel de Cervantes). Des de València fou implícitament defensat per Joan Timoneda, que publicà un romanç amb una llegenda miraculosa relativa a la seva família; ell mateix, en sortir de la presó, visità el Santuari de la Font de la Salut, en lloança del qual compongué l'únic poema conegut en català, del qual conservem només una estrofa.

Paraules clau: orde de Montesa, Pere Lluís Galceran de Borja i Pinós, poesia catalana, poesia castellana.

Abstract: *Pere Lluís Galceran de Borja i Pinós held the position of last Gran Master of the Order of Montesa from 1545 until his death in 1592. His leadership was challenged both from within the Order and by the Crown which wanted to dissolve the office of the Gran Master and administer the Order directly. In the end, the Galceran de Borja was tried for sodomy but he reached a plea deal with the king. He was a poet, although it has yet to be determined how successful his poetic endeavors were, and was acclaimed by the most highly regarded writers of the period, both Valencians (Gaspar Gil Polo, Vicent Mariner) and courtly (Juan Bautista de Vivar, Miguel de Cervantes). An implicit defense of the Gran Master was provided by Joan Timoneda who published a ballad describing a miraculous legend that referred to his family. Galceran de Borja himself, once released from prison, visited the Sanctuary of the Fountain of Health. The Sanctuary was later applauded by him in a poem written in Catalan of which only one stroph survives today.*

Keywords: *Order of Montesa, Pere Lluís Galceran de Borja i Pinós, Castilian poetry, Catalanian poetry.*

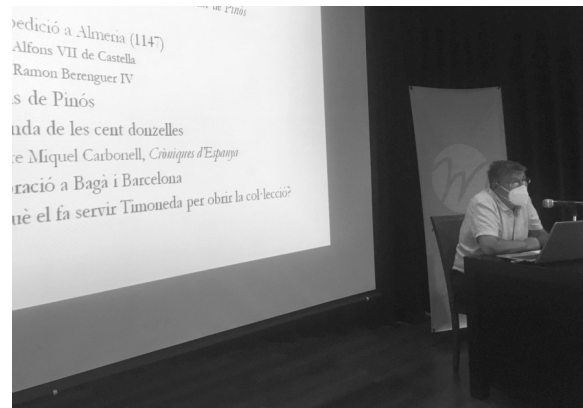
Al llarg de l'any 1573, Joan Timoneda publicava a València una col·lecció de romanços en castellà format per quatre petits volums d'entre cent i cent cinquanta folis, classificats temàticament: *Rosa de amores*, *Rosa española*, *Rosa gentil* i *Rosa real*;¹ el segon contenia romanços de tema històric, relatiu sobretot a la corona castellana, però en va incloure un cert nombre relacionats amb temes de la història valenciana, catalana i aragonesa.

Aquesta mena de volums miscel·lanis (romancers, cançoners, antologies...) solia seguir alguna pauta estructural no gaire rígida, però sí il·lustrativa de les intencions de l'editor o de les preferències dels destinataris. L'exemple més proper és la col·lecció de romanços que havia publicat l'editor de Saragossa Esteban de Nájera l'any 1550; després d'una secció inicial de tema religiós, la part històrica ("Romances que tratan de historias españolas") començava amb el romanç sobre "cómo el conde don Ramón de Barcelona libró a la Emperatriz de Alemaña que la tenían para quemar",² una narració encomiàstica de la casa reial nascuda amb la finalitat de reivindicar la possessió de Provença i s'havia convertit en una llegenda encaridora de la reialesa.³ Tampoc deixa de ser significatiu que el

1 València: Juan Navarro (impr.) 1573; l'exemplar únic avui conegut es conserva a la Biblioteca Nacional d'Àustria i ha estat publicat en facsímil, *Rosas de romances*, dos volums, amb estudi preminar de Vicenç BELTRAN, a Mèxic, FAH, 2018 i 2020.

2 *Segunda parte dela Silua de varios Romances*. Saragossa: Esteban de Nájera (impr.), 1550, en reproducció facsimilada de Mèxic, FAH, 2017, amb estudi introductor de Vicenç BELTRAN, f. xli.

3 Sovintegen els estudis sobre el tema; vegeu Jordi RUBIÓ i BALAGUER. «Les versions catalanes de la

Vicenç Beltran (Fotografia de Josep Meseguer-Carbó. Arxiu Maestrat Viu)

segon romanç d'aquesta mateixa col·lecció sigui "Don Ramiro de Aragón/ el rey monje que llamavan" sobre la llegenda de "campana d'Osca", tan favorable a l'autoritarisme reial que s'estava imposant dins la consciència

llegenda del bon comte de Barcelona i de l'emperadriu d'Alemanya». *Història i historiografia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, p. 317-332. Antoni FERRANDO FRANCÈS. «Fortuna catalana d'una llegenda germànica: el tema de l'emperadriu d'Alemanya falsament acusada d'adulteri». *Actes del desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Frankfurt, 1994)*. Axel Schönberger i Tílbet Dídac Stegmann (ed.). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, vol. 2, p. 197-216 i, del mateix autor, «Els desenvolupaments quatrecentistes de la llegenda de l'emperadriu d'Alemanya, amb atenció especial a *Philopertus et Eugenia* i a la versió del *Curial e Güelfa*. *La cultura catalana en projecció de futur. Homentatge Josep Massot i Muntaner*. G. Colón (ed.), T. Martínez i Mª P. Perea. Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, 2004, p. 187-214. Per als orígens històrics de la llegenda i la seva significació original, vegeu Stefano Maria CINGOLANI. *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva Crònica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2006, cap. 5.

El mestre de Montesa, les cent donzelles i el rei
Vicenç Beltran

política del Renaixement amb el suport de la tradició humanística.

Timoneda havia seguit aquesta tradició (que procedia, al cap i a la fi, dels cançoners trobadorescos i els seus continuadors)⁴ en obrir el primer volum, la *Rosa de amores*, amb el romanç “Ya cavalga Dios Cupido”, on aquest déu es dirigia a València (“porque allí reside Amor;/ allí bive más tirano:/ allí Venus tiene Cortes/ en invierno, y en verano”), acompanyat d’una llarga relació d’enamorats del passat, on era rebut per

don Gaspar de Romaní,
don Manuel Fernando, humano,
don Alonso de Rebolledo,
mancebo en saber muy cano,
esse don Luis Milán,
a la música cercano,
Marco Antonio, y Pellicer,
Samper, discreto y anciano,
Gil Polo, Espinosa, Pérez
con Arcaina, ciudadano,
Almodévar, Timoneda
de poeta comarcano...⁵

L’autor ens ofereix una relació dels lletraferits valencians del període que coneixem bé per

4 V. BELTRAN. «Los cancioneros trovadorescos y la renovación cultural del siglo XIII». A: ‘*Ab nou cor e ab nou talen’ Nouvelles tendances de la recherche médiévale occitane*, textos editats per Anna Ferrari i Stefania Romualdi. Modena; Mucchi, 2004, p. 103-130. I del mateix autor, «Un cançoner d’autor: Joan Berenguer de Masdovelles i el seu manuscrit», BELTRAN, V.; GIMENO BETÍ, LL.; Josefina MATEU [et al.]. *El cançoner de Joan Berenguer de Masdovelles*. Barcelona. Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2006, p. 1-154.

5 *Rosa de amores*. València: Juan Navarro (impr.), 1573, f. ii^v.

altres fonts, especialment pel “Canto del Turia” de l’esmentat Gaspar Gil Polo.⁶

En aquest context sorprèn que Timoneda hagi elegit una llegenda catalana, aparentment desvinculada de València o dels afers generals de la corona, per a iniciar el volum quart, *Rosa española*, el qual s’anuncia com a “Romance de don Galceran de Pinos” (ff. ii^r-v^r).

L’autor (probablement el mateix Timoneda) relata aquesta llegenda molt divulgada i avui ben estudiada: durant l’atac a Almeria per Ramon Berenguer i Alfons VII de Castella, els cavallers Galceran de Pinós i Sancerin (“Sancerin” al romanç) són capturats pels sarraïns, que exigeixen un rescat desmesurat:

por los dos, respondió el moro,
que cien donzellas quería,
cien mil doblas, cien cavallos
blancos con freno y con silla,
cient paños de oro de mesa
franjados de seda fina;
también cien vacas bragadas,
que sin esto no cumplía
que le hablassen del rescate
porque menos no lo haría (ff. ii^v-iii^r).

Com que li sembla impossible reunir les cent donzelles, el pare renuncia al rescat, però sorprenentment els seus vassalls acorden sacrificar les seves filles. Quan aquestes s’estaven concentrant al port de Salou, en recordar que a Bagà se celebrava aquell dia la festa del patró, sant Esteve, Galceran li pregà pel seu alliberament

6 Vegeu CERDA I RICO, Francesc. *Notas al Canto del Turia, o noticias históricas de algunos poetas y escritores del reino de Valencia, La Diana enamorada por Gaspar Gil Polo, nueva impresión*. Madrid: Sancha, 1778 (impresió facsimilar de Valencia, Librería París-Valencia, 1979).

que li és concedit, mentre que, per recomanació d'aquest sant, el seu acompanyant Sancerní obté la mateixa gràcia del seu protector, sant Dionís: miraculosament es trobaren tots dos, encara carregats de cadenes, amb l'expedició de les donzelles que es dirigia ja al port per a embarcar-se. El romanç acaba recordant que

de este milagro se hazía
y se haze cada un año
fiesta en el tercero día
de agosto, justos contados,
en Barcelona la rica (f. v^r).

La llegenda resulta avui molt ben coneguda, tant pel llegendari català com per l'estudi que li dedicà Martí de Riquer en el discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres.⁷ Respecte a les fonts d'informació de Timonedà, Marcelino Menéndez Pelayo ja havia identificat la seva procedència dels antics historiadors valencians,⁸ entre els quals va tenir una difusió molt notable durant els segles XVI i XVII; ell la coneixia a través de la *Historia de los victoriosísimos antiguos Condes de Barcelona...* de Francesc Diago, però aquesta és posterior al nostre autor⁹ i, a més, omet les circumstàncies

relatives al lliurament voluntari de les donzelles. Amb tota la informació del romanç, la podem trobar en una obra anterior, la *Segunda parte de la Corónica general de España* de Pere Anton Beuter,¹⁰ que hagué de ser la seva font.

A primera vista, ens pot sorprendre el començament del romanç, "El Infante don Fernando/ estando sobre Almeria,/ el conde de Bcelona mucho le fauorescia...". Els fets històrics s'identifiquen amb la campanya que Alfons VII de Castella, Ramon Berenguer IV, els genovesos i el rei Garcia Ramírez de Navarra van dur a terme l'any 1147 contra la que aleshores era la potent ciutat d'Almeria. Ni la superioritat que sembla atorgar al comte de Barcelona sobre el "Infante don Fernando" ni la personalitat del castellà que dirigia el setge no s'adiuen amb els fets històrics, ja que aquest no era sinó el poderós i ambiciós Alfons VII, que es titulava *Imperator Hispaniae* i desitjava veure's reconegut com el monarca superior a tots els poders polítics de la Península Ibèrica, i Ramon Berenguer no podia pretendre cap primat dins l'expedició. Els romanços històrics reflecteixen molt sovint la llegenda i la propaganda més que la història i aquesta estava escrita en clau catalanoaragonesa per a l'enaltiment del regne. Segurament, l'error en el nom del castellà és degut al fet que l'autor va aprofitar els versos inicials d'un romanç anterior, «El infante don Fernando/ estando sobre Antequera», que commemorava la conquesta d'aquesta plaça andalusa pel fundador de la nova dinastia, el rebesavi de Carles V i

7 Martí de RIQUER. *La Leyenda de Galcerán de Pinós y el Rescate de las cien doncellas*, discurso leído el día 26 de marzo de 1944 (...) por Martín de Riquer y contestación del (...) Xavier de Salas. Barcelona: Antonio J. Rovira, 1944, esp. p. 15-20. Hi ha reimpressió de Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 2004 i fou també inclòs a les seves *Llegendes històriques catalanes*. Barcelona: Quaderns Crema, 2000.

8 *Tratado de los romances viejos*, vol. 2, pàg. 183, nota 1, dins les seves *Obras completas*, vol. 23. *Antología de poetas líricos castellanos*, 7. Santander: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1944.

9 Impresa a Barcelona per Sebastià de Cormellas l'any 1603, fol. 232^v.

10 *Segunda parte de la Corónica general de España y especialmente de Aragon, Cataluña y Valencia. Donde se tratan las cobranças de estas tierras de poder de moros por los inclitos Reyes de Aragón y Condes de Barcelona*. València: Joan de Mey, 1551, f. xlvj^r.

de Felip II. Es tracta, d'altra banda, d'un romanç molt significatiu, degut a la ploma de qui signava amb el pseudònim "El caballero cesàreo" i pot ser identificat amb l'aragonès secretari de l'emperador i de Felip II Gonzalo Pérez;¹¹ havia estat publicat per primera vegada cap al 1550 a Anvers,¹² on aleshores estava la cort, i passà a la nova edició d'aquesta mateixa col·lecció del 1566, sovint reeditada, que Timoneda aprofità per a la seva antologia.

Naturalment, aquesta llegenda resultava molt favorable a la memòria genealògica de la família catalana Pinós, una de les més encimbellades de la Catalunya antiga. Per això durant el segle XIV construïren a Bagà una església dedicada al sant;¹³ tal com diu el romanç, aquesta efemèride era celebrada a la catedral de Barcelona com a mínim des del segle XV i possiblement fou una relació d'aquest esdeveniment eclesiàstic la font que feu servir Pere Miquel Carbonell.¹⁴ Les històries de la família aprofitaven el fet per a daurar la rellevància de la nissaga.¹⁵ Ara bé, la justifica-

ció del romanç no pot raure en el prestigi que la casa de Pinós gaudia en el Principat, sinó, abans de tot, en la seva vinculació recent amb la noblesa valenciana: el tercer duc de Gandia (i net del papa Borja), Joan de Borja, casà en segones núpcies amb Francesca de Castre i Pinós. El primogènit del duc fou Francesc de Borja, quart duc de Gandia i general de la Companyia de Jesús. El primer fill del segon matrimoni fou Pere Lluís Galceran de Borja i Pinós (1528-1592);¹⁶ havia estat nomenat

MAJÓ, Coral; GARRIGA PUJALS, Montserrat (coord.). Vila-Seca: Universitat Rovira i Virgili-Agrupació Cultural de Vila-Seca, 2018. La història d'aquest llinatge durant el període medieval fou feta per Joan Serra i Vilaró. *Les baronies de Pinós i Mataplana. Investigació als seus arxius*. Barcelona, 1950, reedició de Bagà, Ajuntament, 1989, 3 vol.

16 Tenim una extensa relació de la seva estada a Orà escrita per un soldat de la guarnició, Diego SUÁREZ, *Historia del maestro último que fue de Montesa y de su hermano don Felipe de Borja: la manera como gobernaron las memorables Plaças de Orán y Marzaelquivir, reinos de Tremecén y Tenez en África, siendo allí capitanes generales, uno en pos del otro, como aquí se narra*. F. GUILLÉN ROBLES (ed.) Madrid, Sociedad de Bibliófilos Españoles, 1889, de la qual no sortí mai el segon volum, i fou novament publicada per Beatriz ALONSO ACERO i Miguel Ángel DE BUNES IBARRA. València: Diputación, 2005, a partir del manuscrit original, Biblioteca Nacional d'Espanya, ms. 7882. La biografia antiga més completa és la d'Hipòlit de SAMPER. *Montesa ilustrada*, vol. 2. *Origen, fundación, principios, institutos, casos, progressos, iurisdicción, derechos... de la... religión militar de... Montesa y San George de Alfama*. València: Jeroni Vilagrassa, 1669, p. 547-554, que fou aprofitada per Cerdà i Rico, suara citat, p. 349-350. Entre la bibliografia recent vegeu Fernando Andrés ROBRES. «De la borrascosa vida de don Pedro Luis Galcerán de Borja y su historiografía: nuevas noticias». A: *Francisco de Borja y su tiempo: Política, religión y cultura en la Edad Moderna*. Enrique GARCÍA HERNÁN; María del Pilar RYAN (coord.), 2011, p. 711-732; i el seu article «Pedro-Luis Galcerán de Borja y de Castro-Pinós». A: *Diccionario biográfico*. Real Academia de la Historia *on line*. <<https://dbe.rah.es/biografias/14925/pedro-luis-galceran-de-borja-y-de>

11 Per als arguments d'aquesta identificació, vegeu V. BELTRAN. «Los autores de los romances». A: *Avatares y perspectivas del medievalismo ibérico*. San Millán de la Cogolla: Cilengua, 2019, vol. 1, p. 85-108.

12 *Romances nuevamente sacados de historias antiguas de la crónica de España por Lorenzo de Sepúlveda vezino de Sevilla* En Anvers. En casa de Martin Nucio. [s. a.], edició de Mario GARVIN, Mèxic, FAH, 2018, ff. 216^r-217^r del facsímil.

13 Sobre el cult al sant durant l'edat mitjana i les seves derivacions artístiques, vegeu Joaquim GARRIGA. «L'antic retaule major de Sant Esteve de Granollers, dels Vergós», *Lauro: Revista del Museu de Granollers*, 15, 1998, p. 15-35.

14 CARBONELL, Pere Miquel. *Cròniques d'Espanya*. Agustí Alcoverro (ed.). Barcelona: Barcino, 1997, p. 31.

15 *El rescate de les cent donzelles o de Sant Esteve: Manuscrit de la Genealogia del llinatge Pinós, 1620*. CUADRADA

Possible retrat de Pere Lluís Galceran de Borja, mestre de Montesa. Detall de la pintura Braç eclesiàstic. Vicent Requena, 1593. València, Palau de la Generalitat (Arxiu Gràfic de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport de la Generalitat Valenciana)

Escut d'armes de Pere Lluís Galceran de Borja

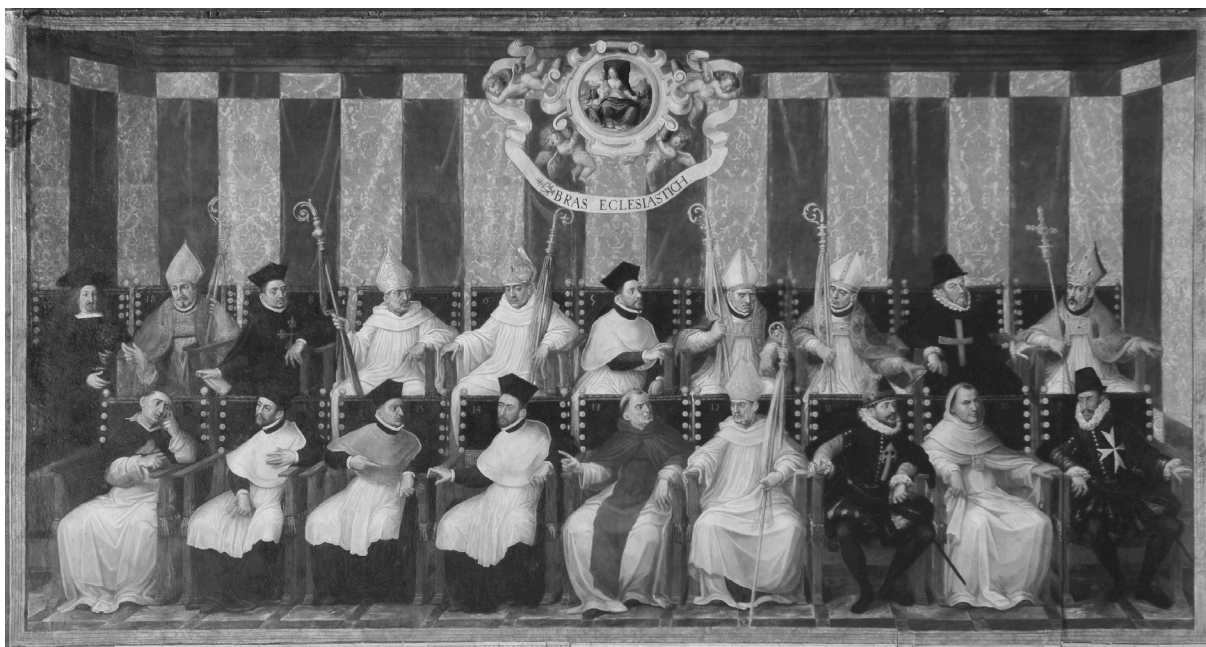
comanador major de l'orde l'any 1540 i fou elegit mestre de Montesa el 1545, quan encara era menor d'edat, amb dispensa pontifícia.

Pere Lluís devia mantenir molt bones relacions amb la cort, segurament per mitjà del germà gran; aquesta havia avalat la seva elecció (força turbulenta)¹⁷ i, malgrat el vot de castedat de l'orde, l'any 1588 va casar amb Leonor Manuel, descendent de la casa reial portuguesa, comtessa de Navarrès i dama de Joana d'Àustria,¹⁸ germana del rei. Era, sens dubte, un bon casament.

castro-pinos>. Vegeu, a més, Josep CERDÀ I BALLESTER. *Los caballeros y religiosos de la Orden Montesa en tiempo de los Austrias (1592-1700)*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2014, i *Santa María de Montesa: la orden militar del Reino de Valencia* (ss. XI-V-XIX). Enric GUINOT RODRÍGUEZ; Fernando ANDRÉS ROBRES (coord.). València: Universitat de València, 2019. Al Dr. Cerdà i Ballester he d'agrair l'assessorament bibliogràfic i la comunicació del probable retrat del nostre personatge (vegeu Josep CERDÀ I BALLESTER. «El representant de l'orde de Montesa a les Corts Valencianes: una revisió iconogràfica». *Archivo de Arte Valenciano*, 86, 2005, p. 217-221).

17 ANDRÉS ROBRES, Fernando. «Monarquía y alta nobleza: la consumación del asalto Borja al maestrazgo de la Orden de Montesa (1545)». *Hispania*, núm. 76, 2016, p. 645-668 i LA PARRA LÓPEZ, Santiago. «Pere Lluís Galceran de Borja, últim mestre de Montesa». A: *Miscel·lània Josep Camarena*. Gandia: CEIC Alfons el Vell, 1997, p. 81-94 i el seu «Los Borja y la Orden de Montesa, el uso familiar del ideal caballeresco». A: *Santa María de Montesa: la orden militar del Reino de Valencia* (ss. XIV-XIX). Enric Guinot Rodríguez, Fernando Andrés Robres; Josep Cerdà i Ballester, Juan Francisco Pardo Molero (coord.). València: Universitat, 2019, p. 359-375.

18 Per a aquesta dama i la seva vinculació amb els Borja, vegeu Wenceslao SOTO ARTUÑEDO, «Juana de Austria, ¿de la Compañía de Jesús?». A: *Felipe II y su tiempo. Actas de la V Reunión Científica Asociación Española de Historia Moderna*. J. L. PEREIRA IGLESIAS y J. M. GONZÁLEZ BELTRÁN (ed.). Cádiz: Universidad de Cádiz - Asociación Española de Historia Moderna, 1999, vol. 1, p. 579-588.

Braç Eclesiàstic. Vicent Requena, 1593. València, Palau de la Generalitat (Arxiu Gràfic de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport de la Generalitat Valenciana)

Els Borja intervingueren en els bàndols valencians del seu temps al costat dels Figuerola i contra els Pardo de la Casta (malgrat haver-li donat suport durant l'elecció al mestrat). El rei va imposar un càstig exemplar als revoltosos, però Pere Lluís fou nomenat virrei d'Orà, segurament un exili honorable, i tornà a València el 1571. Llavors hagué d'afrontar un procés infamant: el 1572 fou acusat de sodomia¹⁹ pels seus enemics de l'orde i del reg-

ne, els Centelles i els Pardo de la Casta, i fou tancat a la presó inquisitorial; a més, entre altres delits, fou inculpat de conferir els graus de l'orde a canvi de favors sexuals i d'enaltir personatges de condició social baixa i ineptes per al servei cavalleresc. Segurament aquests esdeveniments foren aprofitats pel monarca, que paral·lelament tractava d'obtenir a Roma el control de l'orde. El 1575 fou condemnat a ser empresonat a un castell de la seva congregació, però tenim notícies que feia una vida força lliure.

Va forjar la seva ruïna quan va pretendre l'elecció del seu únic fill legítim com a successor durant el capítol de 1583, sense altra conseqüència que provocar una revolta dels frares. L'any 1587 el papa concedí el pas de l'orde a l'administració reial, però l'ajornà

19 A més dels estudis generals sobre el nostre personatge, s'han ocupat específicament del tema Rafael CARRASCO. *Inquisición y represión sexual en Valencia. Historia de los sodomitas (1566-1785)*. Barcelona: Laertes, 1985, p. 195-204; i Eugeni DIAZ MANTECA. «Poder i inquisició: el cas del mestre de Montesa Pere-Lluís Galceran de Borja». *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, 77, 2007, p. 5-25

fins després de la seva mort.²⁰ Començà aleshores una negociació de compensacions força complexa que li permeté ser virrei de Catalunya però, havent estat investit el 1591, només pogué gaudir el càrrec durant un any.

En aquestes condicions, obrir el volum relatiu a *Historias de España* amb una llegenda enaltidora del mestre de Montesa, acusat i empresonat per un delit gravíssim i, a més, infamant segons les lleis i els costums de l'època, no podia resultar ni casual, ni ingenu ni innocu. L'alienació reial del mestrat de Montesa culminava un procés que havia començat Ferran el Catòlic amb els grans ordes castellans, molt més poderosos, i implicava la pèrdua per a la noblesa valenciana d'una font evident d'ingressos i de poder, a més de la ingerència reial centralitzadora en afers que fins aleshores s'havien decidit des de València. En aquell temps, els mèrits que comptaven no eren solament els individuals sinó que el *cursus honorum* del llinatge resultava tant o més important a l'hora d'obtenir nomenaments i mercès de la reialesa. En aquest sentit, tenir un avantpassat protegit miraculosament per el seu sant protector i procedir d'una família amb llarga tradició d'ortodòxia i fidelitat resultava difícil de conciliar amb la culpabilitat d'un delit de forta empremta religiosa i social. Des de tots els punts de vista, ens trobem amb una defensa pública de la dignitat del processat i podem suposar que Timoneda actuava en aquest cas com a portaveu de les forces vives valencianes.

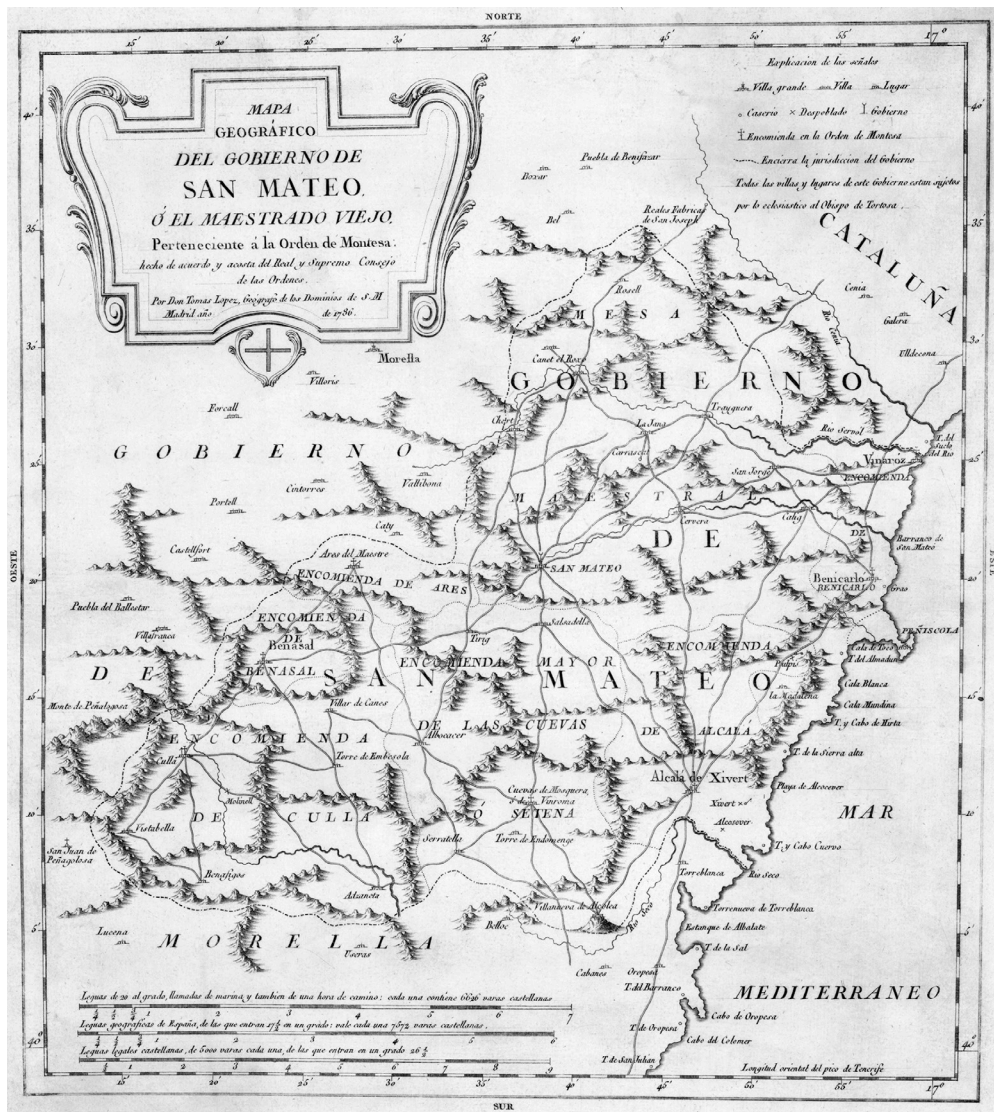
No és l'única vegada que Timoneda sembla acostar-se al mestre. En castellà mai no s'ha-

20 SAMPER, H. *Montesa ilustrada*, vol. 2, p. 552, dona una visió completament edulcorada d'aquest procés, ometent les acusacions i condemna del mestre.

via fet servir la paraula *Rosa* per a designar un florilegi (per contra, la paraula *flor* sí que tenia aquesta accepció) i l'únic precedent que trobo és en llatí, *l'Aurea rosa, id est, preclarissima expositio sup[er] euangelia totius anni, de tempore & de sanctis, tam [secundu]m ordine[m] predicato[rum]*,²¹ obra de Silvestre de Prierio, un compendi de *materias praedicabiles seu tractabiles*, segons l'incipit de la taula. Suposo que fou la font d'inspiració d'una miscel·lània de lectures de pietat en clau cavalleresca, el *Libro de Cavalleria Celestial del pie de la Rosa Fragante...*, publicat a Anvers per Martin Nucio el 1554, on, segons el pròleg, el seu «suaue olor enseña la maravillosa fábrica de las tablas redondas del cielo y suelo y la creación de los cavalleros celestiales y terrenales que las gozaron. También muestra la espiritual cavalleria de los esclarecidos patriarcas, profetas y sacerdotes, juezes, capitanes y reyes del pueblo hebreo y las maravillas que hizieron en armas espirituales en la venturosa demanda de Cristo, cavallero del león. Van enxeridos en la literal historia muchos sentimientos alegóricos y morales».²² Tot això ens interessaria poc si no fos perquè aquest llibre fou dedicat a Pere Lluís Galceran de Borja uns anys abans, quan Timoneda ja exercia l'ofici de llibreter a la ciutat de València; donar a la seva antologia aquest títol picava l'ull a un alt personatge valencià que l'editor havia d'estar interessat a complimentar.

21 Prenc el títol de l'exemplar de la edició de Haguenuau, 1510 signatura CM 178 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona; al llarg del segle XVI, abans de la sortida de les *Rosas de romances*, he trobat pels catàlegs edicions de 1503, 1521, 1524, 1533, 1535, 1537, 1545, 1547, 1551, 1553, 1559 y 1569.

22 Faig servir l'exemplar de la Biblioteca Nacional d'Espanya, signatura U/4868, fol. 9°.

Mapa del Maestrado Vell de Montesa. Tomás López, 1786 (Real y Supremo Consejo de las Órdenes)

Aquesta hipòtesi encaixa perfectament amb una altra font d'informació sobre el nostre protagonista: les seves vinculacions literàries. És normal que els grans personatges hagin exercit el mecenatge i que, en aquests casos, siguin cantats pels poetes, com va fer per exemple Francisco Garrido de Villena, que li dedicà la seva traducció del *Boyardo*

enamorado, publicada a València el 1555.²³ Un altre poeta cortesà, Juan Bautista de Vivar, li va dedicar una epístola quan va entrar sota

23 Vegeu AGUILÀ RUZOLA, Helena. *El 'Orlando enamorado de M. M. Boiardo traducido por Francisco Garrido de Villena (1555)*, tesi de doctorat. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 2013. Fa una breu semblança del nostre personatge a les p. 62-64.

la seva protecció, on li deia coses com “tú, que a ser mi mecenas te dispones/ (...) entre tus verdes faldas me defiende/ donde por ser contino primavera/ ni enoja el frío ni el calor ofende”.²⁴ Segurament, durant la seva estada a Orà, exercí també la protecció dels lletraferits, ja que un soldat del destacament, Diego Suárez, li va escriure una biografia.

Ara bé, el nostre mestre fou lloat sovint per la seva condició de lletrat; ho va fer Vicent Mariner, el més prolífic dels poetes humanístics, en una elegia llatina, *In priscos et celebres valentini regni poetas*.²⁵ Valencià i arrelat a València era també Gaspar Gil Polo que, en el *Canto del Turia*, inclòs a la seva *Diana enamorada*, feu la relació dels poetes de la seva terra on posà en la boca del riu nadiu aquesta lloança:

Cuando en el grande Borja, de Montesa
maestre tan magnánimo, imagino
que en versos y en cualquier excelsa
[empresa
ha de mostrar valor alto y divino;
parésceme que más importa y pesa
mi buena suerte y prospero destino
que cuanta fama el Tíber ha tenido
por ser allí el gran Rómulo nascido.²⁶

A València també rebé els elogis de Jaume Joan Falcó; a més, el nostre mestre aprofità les

24 MADROÑAL DURÁN, Abraham. «“Entre alegre esperanza y triste olvido” (versos inéditos de Juan Bautista de Vivar en la biblioteca Riccardiana de Florencia)». *Anales Cervantinos*, 36, 2004, p. 101-164, esp. p. 107 nota i p. 114; el poema que li dedicà es pot veure a les p. 134-136.

25 Fou publicada per H. de SAMPER. *Montesa ilustrada*, p. 553.

26 GIL POLO, Gaspar. *Diana enamorada*. Rafael Ferreres (ed.). Madrid: Espasa-Calpe, 1962, p. 159.

seves estades a la cort, molt freqüents segons Hipòlit de Samper, per a divulgar entre els lletraferits més famosos del regne les seves habilitats, ja que se’n va fer ressò Miguel de Cervantes en fer el seu inventari dels escriptors més famosos:

Aquel en cuyo pecho abunda y llueve
siempre una fuente que es por él divina
y a quien el coro de sus lumbres nueve
como a señor con gran razón se inclina,
a quien único nombre se le debe
de la etíope hasta la gente austrina,
don Luis Garcerán es sin segundo,
maestre de Montesa y bien del mundo.²⁷

El mateix milacre recordat per Timoneda fou objecte de dos nous romanços de la mà de Gabriel Lobo Lasso de la Vega, relacionat amb el comte de Guimerà, lletraferit i bibliòfil català parent del nostre mestre i també un Pinós com ell; és possible que aquestes composicions siguin degudes a la protecció del comte,²⁸ a qui va dedicat el llibre i sota el patrocini

27 CERVANTES, Miguel de. «Canto de Calíope», en *Galatea*, libro VI. Florencio SEVILLA ARROYO (ed.). *Obras completas*. Madrid: Castalia, 1999, p. 128.

28 Els dos romanços foren inclosos en un llibre que li dedicà Gabriel Lobo Lasso de la Vega. *Elogios en loor de los tres famosos varones don Jaime rey de Aragón, Don Fernando Cortés Marqués del Valle, y Don Álvaro de Baçán Marqués de Santa Cruz... Dirigidos a Don Gaspar Galçaran de Castro y Pinós, conde de Guimarán, Vizconde de Ébol, &... Año 1601...* En Çaragoça por Alonso Rodriguez. A més de la dedicatòria, hi surt una *Cançó al comte de Guimerà*, “Pimpollo excelso, hermoso”, ff. 25^r-27^r; els romanços es poden llegir als ff. 27^v-30^v i foren inclosos a *Romancero general, en que se contienen todos los Romances que andan impresos. Aora nvevamente añadido, y enmendado*. Madrid, Juan de la Cuesta, 1604, edició facsímil, amb estudi d’Antonio CARREIRA, Mèxic, FAH, 2018, ff. 483^{r-v}.

del qual, segurament, fou escrit, i que s'ha-
gin de desvincular, per tant, de l'ombra del
nostre mestre. Atès el fet que aquesta edició
és més tardana i que res ens diu que pugui te-
nir relació amb ell, els haurem de deixar fora
d'aquesta recerca.

Per fortuna, tenim algunes mostres, força
escadusseres, del talent poètic del mestre de
Montesa. L'any 1582 fou recopilat un cançon-
ner de la Biblioteca Nacional d'Espanya per
un tal Pedro de Rojas, segon fill del comte de
Mora i canonge de la catedral de Toledo; és
possible que sigui ell mateix el copista²⁹ de
la part on surten un sonet i les versions de
dues sàtires d'Horaci³⁰ que s'atribueixen a un
"maestre" no identificat però que ha de ser el
nostre per ser l'únic mestre d'un orde militar
que trobem a les llistes de poetes. D'altra ban-
da, el segon d'aquests poemes duu la rúbri-
ca "La primera sátira de Horacio, traduzida,
quitados los nombres antiguos, del maestre
mi señor", d'on podem deduir que era pro-
tector del compilador. Es tracta d'un sonet i
dos llargs poemes en hendecasil·labs blancs,
reforçats pel prestigi de ser traducció d'una
llengua sàvia com ho era el llatí.

Tenim també una petita mostra en català, i
fa referència al Maestrat. El 1596 fou impresa
una *Historia de la adoración y uso de las santas
imágenes y de la imagen de la Fuente de la Sa-
lud...*, escrita per Jaume Prades, rector de la

29 El copista de la tercera part del cançonner és el ma-
teix que corregeix les dues seccions anteriors, co-
piades d'altres mans. Vegeu *Cancionero de Pedro de
Rojas*, pròleg de José MANUEL BLECUA, edició de José
J. LABRADOR HERRAIZ, Ralph A. DI FRANCO i María
T. CACHO. Cleveland: Cleveland State University,
1988, p. xviii-xx.

30 Es tracta dels números 60, 131 i 132 de l'edició.

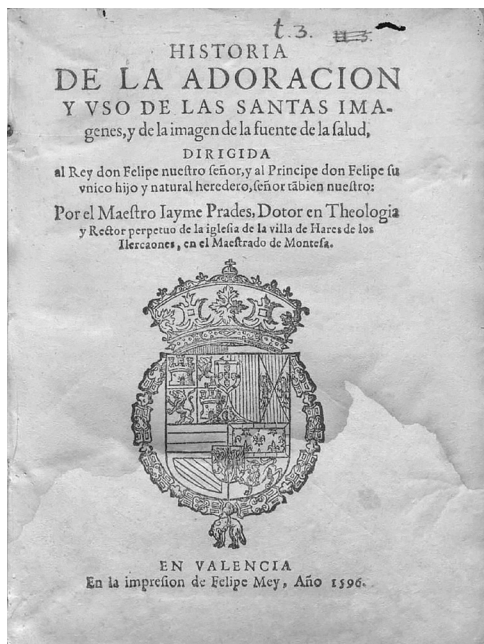
vila d'Ares, que en la darrera part inclou una
petita mostra de la poesia dedicada a aquesta
verge de Traiguera.³¹ Tractant-se d'un santua-
ri famós de la seva comanda, no podia deixar
de citar una estrofa atribuïda a "Don Bernar-
do Despuig, maestre de la cavalleria de nues-
tra señora de Montesa" i un altre de "Don Pe-
dro Luis Galcerán de Borja, último maestre de
la cavallería de nuestra señora de Montesa",
que diu així:

Oh puríssima Maria,
puix per vós parla lo mut,
lloar-vos jo també voldria,
clara Font de la Salut.

Ens interessa molt un breu aclariment que
fa l'autor. Segons ell, aquest poema del qual
ignorem si era, com sembla, més llarg, "dixo
en su loa cuando librado de sus males vino a
esta casa a visitar a nuestra señora en esta su
santa imagen" (p. 498). Hauria estat, doncs,
escrit després d'haver sortit de la presó, amb
ocasió d'una visita (qui sap si expiatòria o
reafirmant el seu dret) com a exvot al santuari
de la Verge de la Salut.

Ens trobem, en conclusió, amb un personat-
ge polièdric, de personalitat força complexa,
que es trobà al bell mig d'una situació històri-
ca conflictiva durant el regnat de Felip II, quan
la monarquia trontollava a conseqüència de
les guerres dinàstiques per la hegemonia uni-
versal de la casa d'Àustria. Tenia força voca-
ció literària o, si més no, s'estimava la cultura

31 PRADES, Jaime. *Historia de la adoración y uso de las
santas imágenes y de la imagen de la Fuente de la Sa-
lud...* Valencia: Felipe Mey (impr.), 1596, p. 498-499.
He d'agrair a Vicent Sanz Arnau la comunicació
d'aquest poema.

Portada de la Historia de la adoracion y uso de las santas imágenes y de la imagen de la fuente de la salud, de Jaume Prades. València, 1596.

literària i, molt en particular, valorava la funció encomiàstica que la literatura exercia en l'àmbit cortesà; en conseqüència s'envoltava de lletraferits i escriptors de tota mena que el lloaven i l'adulaven. Malgrat que degué residir sobretot a la cort i a València, la seva vinculació amb el Maestrat no degué ser només nominal. En sortir del laberint d'acusacions més o menys justes, més o menys oportunistes, que el dugueren a la presó, feu una visita a la seu de l'orde (qui sap quantes interferències es degueren produir durant el seu empresonament) i aprofità per a fer una visita d'acció de gràcia a la Font de la Salut. Ens agradaria saber més de la seva producció literària; esperem que alguna troballa futura ens doni la informació que avui trobem a faltar.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÀ RUZOLA, Helena (2013). *El 'Orlando enamorado de M. M. Boiardo traducido por Francisco Garrido de Villena (1555)*, tesi de doctorat. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- ANDRÉS ROBRES, Fernando (2011). «De la borrascosa vida de don Pedro Luis Galcerán de Borja y su historiografía: nuevas noticias». A: *Francisco de Borja y su tiempo: Política, religión y cultura en la Edad Moderna*, coord. Enrique García Hernán, María del Pilar Ryan, p. 711-732.
- (2016). «Monarquía y alta nobleza: la consumación del asalto Borja al maestrazgo de la Orden de Montesa (1545)». *Hispania*, 76, p. 645-668.
- «Pedro-Luis Galcerán de Borja y de Castro-Pinós». A: *Diccionario biográfico*. Real Academia de la Historia. <<https://dbe.rah.es/biografias/14925/pedro-luis-galceran-de-borja-y-de-castro-pinos>>.
- BELTRAN, Vicenç (2004). «Los cancioneros trovadorescos y la renovación cultural del siglo XIII». A: *'Ab nou cor e ab nou talen' Nouvelles tendances de la recherche médiévale occitane*, textes édités par Anna Ferrari et Stefania Romualdi, Modena, Mucchi, p. 103-130.
- (2006). «Un cançoner d'autor: Joan Berenguer de Masdovelles i el seu manuscrit». A: V. Beltran, Ll. Gimeno Betí, Josefina Mateu [et al.]. *El cançoner de Joan Berenguer de Masdovelles*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 1-154.
- (2017). *Segunda parte dela Silua de varios Romances*, Mèxic, FAH.
- (2018-2020). *Rosas de romances*, 2 vol. Mèxic: FAH.
- (2019). «Los autores de los romances». A: *Avatares y perspectivas del medievalismo ibérico*, vol. 1. San Millán de la Cogolla: Cilengua, p. 85-108.
- BEUTER, Pere Anton (1551). *Segunda parte de la Corónica general de España y especialmente de*

- Aragón, Cataluña y Valencia. Donde se tratan las cobranças destas tierras de poder de moros por los inclitos Reyes de Aragón y Condes de Barcelona.* València: Joan de Mey.
- CARBONELL, Pere Miquel (1997). *Cròniques d'Espanya*. Agustí Alcoberro (ed.). Barcelona: Barcino.
- CARRASCO, Rafael (1985). *Inquisición y represión sexual en Valencia. Historia de los sodomitas (1566-1785)*. Barcelona: Laertes.
- CARREIRA, Antonio (2018). *Romancero general, en que se contienen todos los Romances que andan impresos. Aora nuevamente añadido, y enmendado*. Mèxic: FAH.
- CERDÀ I BALLESTER, Josep (2005). «El representant de l'Orde de Montesa a les Corts Valencianes: una revisió iconogràfica». *Archivo de Arte Valenciano*, 86, p. 217-221.
- (2014). *Los caballeros y religiosos de la Orden Montesa en tiempo de los Austrias (1592-1700)*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- CERDÀ I RICO, Francesc (1979). *Notas al Canto del Turia, o noticias históricas de algunos poetas y escritores del reino de Valencia de La Diana enamorada por Gaspar Gil Polo*, nova edició. Madrid: Sancha, 1778 (reimpresió facsimilar de València, Librería París-València).
- CERVANTES, Miguel de (1999) «Canto de Calíope», *Galatea. Obras completas*. Florencio Sevilla Arroyo (ed.). Madrid: Castalia.
- CINGOLANI, Stefano Maria (2006). *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva Crònica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, cap. 5.
- CUADRADA MAJÓ, Coral; GARRIGA PUJALS, Montserrat (2018). *El rescat de les cent donzelles o de Sant Esteve: Manuscrit de la Genealogia del llinatge Pinós, 1620*. Vila-Seca: Universitat Rovira i Virgili - Agrupació Cultural de Vila-Seca.
- DIAGO, Francesc (1603). *Historia de los victoriosísimos antiguos Condes de Barcelona...* de Sebastià de Cormellas.
- DÍAZ MANTECA, Eugeni (2007). «Poder i inquisició: el cas del mestre de Montesa Pere-Lluís Galceran de Borja». *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, 77, p. 5-25.
- FERRANDO FRANCÈS, Antoni (1996). «Fortuna catalana d'una llegenda germànica: el tema de l'emperadriu d'Alemanya falsament acusada d'adulteri». A: *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Frankfurt, 1994)* Axel Schönberger i Tílbet Dídac Stegmann (ed.). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, vol. 2, p. 197-216.
- (2004). «Els desenvolupaments quatrecentistes de la llegenda de l'emperadriu d'Alemanya, amb atenció especial a *Philopertus et Eugenia* i a la versió del *Curial e Güelfa*, *La cultura catalana en projecció de futur. Homenatge Josep Massot i Muntaner*. G. Colón, T. Martínez i Mª P. Perea (ed.). Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I, p. 187-214.
- GARRIGA, Joaquim (1998). «L'antic retaule major de Sant Esteve de Granollers, dels Vergós». *Lauro: Revista del Museu de Granollers*, 15, p. 15-35.
- GARVIN, Mario (2018). *Romances nuevamente sacados de historias antiguas de la crónica de España por Lorenço de Sepúlveda vezino de Sevilla...* Mèxic: FAH.
- GIL POLO, Gaspar (1962). *Diana enamorada*. Rafael Ferreres (ed.). Madrid: Espasa-Calpe.
- GUINOT RODRÍGUEZ, Enric; ANDRÉS ROBRES, Fernando (coord.) (2019). *Santa María de Montesa: la orden militar del Reino de Valencia (ss. XIV-XIX)*. València: Universitat de València.
- LA PARRA LÓPEZ, Santiago (1997). «Pere Lluís Galceran de Borja, últim mestre de Montesa»: A: *Miscel·lània Josep Camarena*. Gandia: CEIC Alfons el Vell, p. 81-94.
- (2019). «Los Borja y la Orden de Montesa, el uso familiar del ideal caballeresco». A: *Santa María de Montesa: la orden militar del Reino de Valencia (ss. XIV-XIX)*. Enric Guinot Rodríguez, Fernando Andrés Robres, Josep Cerdà i Ba-

- llester, Juan Francisco Pardo Molero (coord.). València: Universitat de València, p. 359-375.
- LABRADOR HERRAIZ, José J.; DI FRANCO, Ralph A.; CACHO, María T. (1988). *Cancionero de Pedro de Rojas*. José Manuel Blecua (pròl.). Cleveland: Cleveland State University.
- LASSO DE LA VEGA, Gabriel Lobo (1601). *Elogios en loor de los tres famosos varones don Jaime rey de Aragón, Don Fernando Cortés Marqués del Valle, y Don Álvaro de Bazán Marqués de Santa Cruz...* Saragossa: Alonso Rodríguez (impr.).
- MADROÑAL DURÁN, Abraham (2004). «“Entre alegre esperanza y triste olvido” (versos inéditos de Juan Bautista de Vivar en la biblioteca Riccardiana de Florencia)». *Anales Cervantinos*, 36, p. 101-164.
- MENÉNDEZ PELAYO, Marcelino (1944). *Tratado de los romances viejos*. A: *Obras completas*, vol. 23. *Antología de poetas líricos castellanos*, vol. 7. Santander: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- PRADES, Jaime (1596). *Historia de la adoración y uso de las santas imágenes y de la imagen de la Fuente de la Salud...* València: Felipe Mey.
- PRIERIO, Silvestre de (1510). *Aurea rosa, id est, preclarissima expositio sup[er] euangelia totius anni, de tempore & de sanctis, tam [secundu]m ordine[m] predicato[rum]*, Hagenau.
- RIQUER, Martí de (2000). *La Leyenda de Galcerán de Pinós y el Rescate de las cien doncellas*, discurso leído el día 26 de marzo de 1944 (...) por Martín de Riquer y contestación de (...) Xavier de Salas. Barcelona: Antonio J. Rovira, 1944, esp. p. 15-20. Hi ha reimpressió de Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 2004, inclòs *Llegendes històriques catalanes*. Barcelona: Quaderns Crema.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1987). «Les versions catalanes de la llegenda del bon comte de Barcelona i de l'emperadriu d'Alemanya». A: *Història i historiografia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 317-332.
- SAMPER, Hipòlit de (1669). *Montesa ilustrada*, vol. 2. *Origen, fundación, principios, institutos, casos, progressos, iurisdicción, derechos... de la... religión militar de... Montesa y San George de Alfama*. València: Jeroni Vilagrassa.
- SERRA I VILARÓ, Joan, *Les baronies de Pinós i Mataplana. Investigació als seus arxius*, Barcelona, 1950, reedició de Bagà, Ajuntament, 1989, 3 vol.
- SOTO ARTUÑEDO, Wenceslao (1999). «Juana de Austria, ¿de la Compañía de Jesús?». A: *Felipe II y su tiempo. Actas de la V Reunión Científica. Asociación Española de Historia Moderna*. J. L. Pereira Iglesias i J. M. González Beltrán (ed.). Cadix: Universidad de Cádiz - Asociación Española de Historia Moderna, vol. 1, p. 579-588.
- SUÁREZ, Diego (1889). *Historia del maestre último que fue de Montesa y de su hermano don Felipe de Borja: la manera como gobernaron las memorables Plaças de Orán y Marzaelquivir, reinos de Tremecén y Tenez en África, siendo allí capitanes generales, uno en pos del otro, como aquí se narra*. F. Guillén Robles (ed.). Madrid: Sociedad de Bibliófilos Españoles.
- SUÁREZ MONTAÑÉS, Diego (2005) *Historia del Maestre último que fue de Montesa*. Miguel Á. de Bueno Ibarra y Beatriz Alonso Acero (ed.). València: Diputació de València.